

ПЕРЕСЕЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ З ПОЛЬЩІ В ОДЕСЬКУ ОБЛАСТЬ ТА ЙОГО ІНТЕГРАЦІЯ В ЛОКАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ КРАЮ (1944-1946 РР.)

У статті розглянута проблема масового переселення українського населення з Польщі в Одеську область упродовж 1944-1946 рр., розкрито економічні, соціальні й психологічні чинники, що перешкоджали входженню переселенців у нове локальне середовище.

Ключові слова: *переселення, евакуація, міграція, переселенці, місцеве населення, інтеграція, Одеська область.*

Широкомасштабне переселення українського населення з Польщі в Українську РСР в 1944-1946 рр. посідає значне місце в літописі «малої історії» та є однією з найбільш актуальних проблем сучасних регіональних і краєзнавчих досліджень. Пожвавлений науковий та суспільний інтерес до неї, що не спадає з кінця 80-х років ХХ ст., уможливив повернення із

забуття вагомого пласту минулого шістнадцяти областей України, сприяв доповненню цілісного образу історії українського народу.

У численній історико-краєзнавчій літературі найбільш повноцінно відтворено міграційний рух українців з Польщі на терени західних областей України, а також в Донецьку, Луганську,

Запорізьку, Миколаївську, Херсонську та Полтавську. Тематичні розвідки щодо зазначених областей здійснили М. Алфьоров, Г. Боднар, Ю. Боднарчук, О. Гаврилук, Т. Гонтар, Р. Давидюк, Н. Данилиха, Р. Кабачій, В. Кіцак, Т. Максимчук, М. Онуфрійчук, Т. Пронь, О. Савчук, Н. Шипік, С. Ясинчак, М. Якименко. Тим часом не привернув достатньої уваги дослідників перебіг даного процесу на Одещині. Виняток складають наукова стаття В. Щетнікова [1] та фрагментарне висвітлення окремих аспектів теми в монографіях О. Буцько [2], І. Ніточки [3] й Ю. Сороки [4]. З огляду на активність цієї хвилі міграції в Одеській області (за кількістю переселених вона посідає друге місце серед південно-східних областей України і п'яте серед усіх інших адміністративних територій де розселяли українців з Польщі) та її впливу на відновлення сільськогосподарського потенціалу й демографічного складу населення краю вона потребує більш ґрунтовного аналізу і висвітлення. Необхідно лише мати на увазі, що тогочасні межі Одеської області не цілком відповідають її сучасному обрисі. Окремі її райони (Врадіївський, Доманівський, Первомайський та колишній Мостовський) тепер входять до складу Миколаївської області. Із зрозумілих причин відносимо їх у даному дослідженні до Одеської області. З таких позицій спробуємо розглянути окреслену проблему.

Насамперед слід зазначити, що масове переселення українського населення з Польщі в Україну спричинили переформатування території європейських держав на завершальному етапі Другої світової війни та підписання 9 вересня 1944 р. у місті Любліні угоди між урядом Української РСР та Польським Комітетом Національного Визволення (ПКНВ) «Про евакуацію українського населення з території Польщі й польських громадян із території Української РСР» [5, с. 412-414]. Остання передбачала добровільне переселення українського населення (близько 700 тисяч) з чотирьох українських етнографічних районів – Лемківщини, Надсяння, Холмщини й Підляшшя, що остаточно відходили до складу Польщі та водночас взаємоспрямоване переселення в Польщу поляків і євреїв із західних областей України (близько мільйона), що залишалися в складі СРСР.

Треба сказати, що на початку проведення взаємної «евакуації» населення прикордонних територій керівництво Радянського Союзу й УРСР спрямовувало українців з Польщі в південні області України, щонайперше в Одеську. Це було

пов'язано не лише з наявністю вільних будинків і земельних фондів у колишніх німецьких колоніях, необхідністю економічного відродження сільськогосподарського виробництва на цих землях, але й тим, що «зустрічний роз'їзд» українців і поляків у західних областях України був ускладнений повільним звільненням останніми власних осель. Польська сторона виконавців угоди не поспішала забирати своє населення. На вимогу української сторони в листопаді 1944 р. «розпочати вивозити населення» заступник Головного Уповноваженого ПКНВ капітан Станіслав Пізло відповів: «У нас маленька територія і немає можливості розселити евакуйоване населення. У місті Любліні і Перемишлі взагалі приймати не будемо, немає площі. Коли будуть вивезені українці, тоді ми вивеземо поляків» [7, арк. 23]. Тут не маємо на меті докладно пояснювати наведену мотивацію, зауважимо лише, що, зважаючи на зазначене, південний регіон України мав взяти на себе частину українського населення, що переселялося з Польщі. Східні області спершу не розглядалися радянським керівництвом як територія можливого розселення евакуйованих [7, арк. 29]. Місцевість для їх розселення визначали, виходячи з наявності житла і фондів вільної землі.

У жовтні 1944 р. обласне керівництво інформувало вищі органи влади, що область може прийняти 4000 господарств [2, с. 90]. Але ці дані були орієнтовними. Після уточнень було виявлено 7669 вільних будинків, з них придатних для житла 647 і таких, що потребують ремонту, 7062 [2, с. 92]. Та зазначена нерухомість здебільшого тільки відносно була придатною для розселення людей. За роки війни будинки без опалення й охорони настільки зруйнувалися, що їх потрібно було здебільшого відбудувувати, а не ремонтувати. Абсурд ситуації полягав у тому, що, незважаючи на численні постанови і розпорядження про забезпечення переселенців окремими будинками, насправді йшлося про далеко не тимчасове ущільнення місцевого населення.

Перш, ніж перейти до розгляду перебігу даного міграційного процесу на Одещині, звернемося до статистики. Згідно з планом прийому Одеська область мали прийняти 6850 українських родин з Польщі [8, арк. 99]. До кінця грудня 1944 р. сюди прибуло 463 родини у складі 1704 осіб [9, арк. 71]. До 1 липня 1945 р. прибуло 6810 родин у складі 24329 осіб, що складало 99,41% прийнятого плану. Тож через сім місяців область виконала план прийому переселенців – 6850 родин. Назагал у 1944-1945 рр. в область було пе-

реселено переселенців-українців – 6875 родин 24474 особи [10, с. 14] і їх організоване перевезення з Польщі в область фактично припинилося. Евакуйовані привезли з Польщі 2200 голів коней, 5631 корів, 1477 свиней, 1381 овець і кіз (всього 10689 голів), домашньої птиці 10427 шт., бджолосімей 619 вуликів, а також 2879 одиниць різного інвентарю (плугів, борін, соломорізок) та 753 гарби і підводи [8, арк. 100].

Проте, незважаючи на виконання плану прийому українців-переселенців з Польщі, до остаточного завершення міждержавної операції з переміщення населення в Україну (листопад 1946 р.) їх міжбласний рух, хоча й послабився, але не припинився. Відомо, що на 1 квітня 1946 р. було направлено в область 7911 родин у складі 28366 осіб, водночас вибуло 7231 (26266 осіб) [11, арк. 12].

Розглянемо більш докладніше. Перші залізничні потяги з евакуйованими почали надходити в Одеську область з 28 листопада 1944 р. [8, арк. 100]. Однак не всіх поселяли компактно в німецькі колонії. Вони також зазнали руйнації в роки війни. Крім того, багато будинків займали місцеві мешканці, «біженці» війни, що випадково опинилися тут, різні організації, або житло використовувалося як складські приміщення. Щодо колгоспів, то було зрозуміло, що жодний з них не міг прийняти більше 10-20 родин. Тому прибулих односельців розділяли.

Для організації прийому переселенців і контролю за їх господарсько-побутовим влаштуванням при обласному виконавчому комітеті було створено сектор розселення. У його складі працювало троє службовців. Звичайно, така невелика група людей не в змозі була ефективно керувати цим складним процесом. Жваве листування начальника сектора М. Черепакіної більше нагадувало імітацію бурхливої діяльності, ніж роботу. У звітній документації сектора залишилася велика кількість телеграм такого змісту: «Негайно розвантажуйте 66 вагонів переселенців-українців прибулих на станцію Овідіополь... 24 квітня 1945 р. Черепакіна», «Зобов'язую негайно перевезти українців зі станції Овідіополь, розвантажених 10 днів назад. Виконану роботу доповісти виконкому 5 травня 1945 р. ...» [9, арк. 215-216], «Прибулі 18 вагонів станцію Мардарівка розвантажуйте негайно, відомості телеграфуйте» [9, арк. 58]. Як видно, затримки з розвантаженням вагонів та доставкою переселених на місця були поширеним явищем. Наприклад, переселенці, що прибули на станцію Мигієво в несприятливі погодні умови й були тимчасово розселені по 2-3 і більше родин в одній кімнаті, прожили так три місяці. Їх неодно-

разові скарги в різні інстанції не змінили становище [8, арк. 130]. Промовисто засвідчують хаос у переселенні численні телеграми про розшук вагонів із переселенцями, які мали розселятися в Одеській області, але були розвантажені в Запорізькій, Дніпропетровській чи Вінницькій областях, про відправлення назад помилково розвантажених вагонів [9, арк. 197].

Розгубившись від побаченого, мешканці с. Мячин Грубешівського повіту Люблінського воєводства, поселені у с. Богданівка Доманівського району, писали 31 січня 1945 р. М. Хрущову: «Перед евакуацією з території Польщі в Українську РСР на загальних зборах уповноважений по евакуації оголосив нам, що нас будуть групами поселяти на німецькі колонії, котрі зараз є, і призначати позички по 5000 крб. на родину на поправку знищених будинків, і що ми організуємо свій колгосп... З невідомих нам причин нас вигружено не на станції Вибори, а на станції Кам'яний Міст, і розділили на 8 сіл, де розмістили по квартирах, а квартири попали як кому, декому попали без місцевих, декому разом з місцевими, так що з цього приводу ми опинилися в несподіваному для себе положенні... Нам було сказано зібрати все рухоме майно, а зараз цього майна не маємо де примістити, бо тісно. З документів наших видно, що кожний із нас залишив хату й інші будівлі, і, як говорили нам уповноважені, маємо отримати у власність хати і їх відремонтувати. На думку місцевих людей, ми живемо тут хвилиною, а як прийде весна, нас перевезуть на німецькі колонії. Чи справді, як обіцяли уповноважені по евакуації, ми будемо переведені на німецькі колонії? І як буде з хатами, чи нам дадуть, чи маємо жити в чужих, бо за 5000 крб. у жодному випадку хати не купиш і не збудуєш. Коли і де видадуть позику? Що маємо робити далі: чи вступати у місцевий колгосп, чи чекати відповідь?» (стиль і орфографію оригіналу збережено – Т.П.) [11, арк. 364]. Звісно, відповіді на такі листи голова уряду УРСР не давав. Вони переадресовувалися на обласні виконавчі комітети, які подекуди вирішували питання, а почасти просто не звертали на них уваги, списуючи звернення переселенців на нерозуміння ними радянського устрою життя. Викладені переселенцями в листах до уряду факти відповідали дійсності.

Більшість переселених родин справді проживала не у власних будинках, які вони мали отримати замість залишених у Польщі, а на квартирах колгоспників чи в комунальних квартирах (кімнатах), у так званих «будинках колгоспни-

ка». Так, у Цебриківському районі 697 родин були розміщені на квартирах місцевих жителів, 315 проживали у будинках колгоспів [8, арк. 4]. У багатьох районах родини переселенців, що проживали на квартирах місцевих колгоспників, змушені були платити за проживання (грошима, молоком) або відробляти. Зокрема, переселенець Чижевський Василь відробляв за проживання Стрилецькому своїми кіньми [8, арк. 4].

Надзвичайно важко було погорільцям і пограбованим. Наприклад, родина Носель І.П., що складалася з 5 осіб, тулилася в малесенькій кімнатці без меблів й не мала заготовленого на зиму палива. У таких же умовах жили багато інших родин [9, арк. 73]. У вересні 1945 р. в ході перевірок було встановлено, що в Яновському, Біляївському, Цебриківському, Гросулівському, Овідіопольському, Роздільнянському та інших районах значна частина переселенців розміщена в непридатних для житла приміщеннях, у яких протікали дахи, не було дверей та вікон [9, арк. 73].

Важку економічну ситуацію, у якій опинилися переселенці, поглиблювали дії окремих місцевих керівників. Вони грубо порушували виконання урядових постанов про господарсько-побутове влаштування переселенців та законність щодо надання житла й землі, закріплення його в їх довічне користування, виплати компенсації, забезпечення товарами першої необхідності. Наприклад, Врадіївський райвиконком продав місцевим мешканцям 18 будинків із 58 за ціною 2-3 тис. крб. у колишній німецькій колонії с. Миколаївка, а потім нові господарі пропонували переселенцям купити їх по ціні 20-25 тисяч [8, арк. 4]. У с. Цебриково оформили передачу будинків переселенцям за завищеними цінами – 47, 54 і 75 тисяч за будинок, чим викликали у них здивування, тому змушені були скасувати своє рішення [8, арк. 102]. Голова Кримківської сільради Первомайського району разом із райфінвідділом не закріпив за переселенцем Кубель будинок, у якому він мешкав, а продав місцевому колгоспнику за 7 тисяч крб. [8, арк. 1]. Зловживань було багато: продавали переселенцям гас за завищеними цінами під виглядом «накопичення пайових коштів» (останні навіть не знали його справжньої вартості), по 5 місяців не виплачували заробітну плату різьбярам по дереву [8, арк. 7 зв.], не виділяли будматеріали переселенцям, зокрема черепицю, мотивуючи це її відсутністю на складах, що було неправдою [8, арк. 82], використовували будматеріали, призначені для переселенців на будівництві інших об'єктів. Так, голова

колгоспу «Червоної виноградар» Біляївського району Леонтєв використав матеріал для будівництва ларків і магазину, вийняв вікна і двері з будинку, закріпленого за переселенкою Близнюк К., і відремонтував колгоспну контору, а в її зруйнований будинок перевів колгоспну птахоферму [8, арк. 4]. У с. Троїцьке Біляївського району, скориставшись необізнаністю переселенців, підрили їх підписи в списках про надання мила і залишили людей без товару першої необхідності [8, арк. 4].

Аналогічних випадків було багато. Так, директор підсобного господарства Ключин самовільно виселив переселенку із закріпленого за нею по акту будинку, а земельну ділянку, що прилягала до нього, віддав своєму коменданту. Водночас дав розпорядження не видавати переселенцям хліб як покарання за невихід на роботу у вихідний день, залякував їх. Замість роз'яснювальної роботи обмежився грубістю: «не подобається, виїжджайте знову у Польщу, багато Вас понаїхало, Ви поїдете, найдуться інші» [8, арк. 4]. У с. Дмитрівка Комінтернівського району голова колгоспу Довженко прийшла в будинок переселенця Юзвика Івана і заявила: «Якого дідька ви сюди приїхали, виїжджайте назад на Волинь, нам потрібні квартири» та дала вказівку вирубати дерева на його обійсті [8, арк. 4].

Голови колгоспів вдавалися до різних методів утистки переселених: несправедливо штрафували на 50 крб. за те, що корови цих господарів заходили на незасіяне колгоспне поле, або на 650 крб. пастуха за те, що кінь загубився в степу (невдовзі кінь знайшовся, а гроші не повернули), вираховували із заробітної плати по 45-90 крб. без відома переселених на святкування Дня перемоги [8, арк. 5-7]. Звісно, переселенці раз по раз зверталися по допомогу керівників господарств (дах відремонтувати, виділити транспорт, щоб привезти лікаря, паливо чи забрати із заготконтори збіжжя, здане в обмін на квитанцію при виїзді з Польщі...), але цим лише дратували їх. Бувало, що навіть вказівки працівників райвиконкомів та райкомів надати переселеним допомогу не діяли на них. Нерідко це виливалося в нестриману поведінку керівників господарств, вживання ними нецензурної лексики та навіть рукоприкладство. Так, голова колгоспу «Червона праця» Ширяєвського району Толкаченко в нетверезому стані побив переселенця на прізвище Вітер за те, що той не дав йому власних коней, на яких працював, на вивіз колгоспного хліба [8, арк. 44]. Систематично ображав переселенців голова Саханської сільради Ширяєвського району, називав їх «польськи-

їх емігрантами», «бандерівцями» [8, арк. 5] і т.д. Загалом це поширене явище неспростовно засвідчує величезна кількість документів центральних архівів України та Державного архіву Одеської області, що наводить на думку: неприхильне ставлення до переселенців з боку місцевих керівників в окремих колгоспах було свідомим і мало корисний умисел. Своїми діями вони провокували переселенців до виїзду. Оскільки порушень в роботі очільників господарств було багато, то в разі самовільного виїзду переселенців провину можна було звернути на відсутніх, ніхто б особливо не став із цим розбиратися. Успільнене майно переселенців – коні, корови, підводи та сільгоспінвентар, як правило, залишалося в колгоспах, оскільки вже були оформлені документи або в них не було можливості їх забрати, чи, коли на момент виїзду худоба вже загинула, а гужовий транспорт був розбитий [8, арк. 5]. Так, 24 серпня 1945 р. начальник НКВС Гойман замість того, щоб поговорити з людьми, з'ясувати проблеми та спробувати чимось допомогти, відібрав у виїжджаючих з Цебриківського району переселенців 17 коней і передав у колгосп іншої сільради. На скаргу переселенців через два тижні коней їм повернули, але ті вже були хворі на коросту і виснажені [8, арк. 74].

Варто зазначити, що самоуправство голів колгоспів та сільрад присікалося партійними та радянськими органами влади. До цієї справи долучалися і правоохоронні органи, проте позитиву в цьому питанні не було. У більшості випадків керівникам оголошували догани, рідко коли звільняли з посад, як у разі з вищезгаданою головою колгоспу Довженко, або засуджували за фінансові махінації і розтрата. Дії таких осіб спричиняли важкі психологічні травми людям, не слугували прикладом доброзичливості для односельців. Здебільшого переселенці залишалися у новому середовищі сам на сам з хамством і байдужістю голів колгоспів. Їх психологічний стан був критичним.

Злиденне, голодне життя, митарство по закутках у чужих людей, відсутність найнеобхіднішого, важка виснажлива праця, хвороби, приниження гідності – все це викликало розпач. Не кожен міг упоратися з таким нервовим напруженням. Своєю поведінкою місцеві керівники не раз створювали прецеденти, що не тільки поглиблювали недовіру до них, але й віру переселенців у перспективи свого закріплення в новому для них соціальному середовищі та краї. На їх працю, майно, потреби особливо не зважали. Наприклад, голова Бориславської сільради Первомайського району і голова колгоспу домовилися з переселен-

цями про покіс сіна, пообіцявши віддати їм за роботу 10 % сіна на корм для їх власної худоби, та попри покіс ними 36 га не дотримали слова [8, арк. 7]. Випадків свавілля й утисків було багато не тільки в колгоспах, але й в радгоспах (деяка частина переселенців поселялася у цих господарствах на прохання самих керівників). Так, наприклад, директор радгоспу ім. Червоної Армії Роздільнянського району Сергіїв вселив у кімнату площею 12 кв. м, у якій проживало 5 членів родини кращого з працівників радгоспу коваля Савко, 5 робітників, що прибули з Одеси на сільгоспроботи [8, арк. 74]. Переселенці важко сприймали такі вчинки. Для місцевих керівників господарств повоєнних років був характерний низький рівень культури управління.

Безперечно, труднощі влаштування переселенців були тісно пов'язані з економічною ситуацією в країні. Надзвичайно актуальною була проблема надання переселеним житла, не гіршого за втрачене внаслідок проведеного заходу. Однак не менше, ніж економічний чинник на переселенців впливала психологічна атмосфера. Оцінювання ними нового середовища багато в чому визначалося стресом. Важливим чинником перешкоджання інтеграції в нове локальне середовище була консервативність громадської свідомості, розвиток фобій стосовно переселенців. Аналітичні звіти, що містили інформацію про настрої переселенців, характеризували відносно місцевих колгоспників і приїжджих в окремих колгоспах Одеської області як антагоністичні.

У світлі наведених прикладів про перегини в роботі місцевої влади стосовно переселених в архівних документах лише зрідка проступають моменти, які свідчать про людяність керівників колгоспних господарств та селищних рад. «Непогано влаштовані переселенці в с. Катеринівка Первомайського району, де голова сільради тов. Рокомо. Усі переселенці посіяли городи. Відчувається повсякденна турбота про них. Краща переселенка, що працювала у колгоспі, – Онух Олександра, представлена до урядової нагороди [8, арк. 74]. Подібних конкретних характеристик діяльності голів колгоспів в документах майже немає. Зазвичай все зводили до констатації стану настрою переселенців («нормальний», «добрий», «спокійний», «незадовільний»).

Уряд неодноразово критикував партійні й радянські організації Одеської області за незадовільну роботу серед переселенців, недооцінку ними «політичного значення цієї надзвичайно важливої ділянки роботи», наголошував на не-

обхідності посилення масово-політичної роботи, та це мало впливало на ситуацію. Керівництво області у свою чергу перекладало відповідальність на нижчі органи та на самих переселенців. У доповідних записках уряду воно погоджувалося з тим, що негативні факти, що раз по раз викривалися в колгоспах, свідчили про бездушне ставлення до переселенців з боку райкомівських працівників та місцевої влади, вбачало в цьому нічого крім негативного. На його думку, це лише давало привід для викривлення тлумачень про трудове та господарсько-побутове влаштування переселенців, пояснюючи нарікання останніх на відсутність будинків, зволікання з наданням кредиту, землею та юридичним закріпленням майна «низьким культурним рівнем цих громадян, нерозумінням ними нашого господарського укладу» [12, арк. 2].

Замість дієвої роботи щодо відшкодування населенню втрачених статків, пришвидшення будівництва і ремонту житла за рекомендацією й наполяганням уряду, місцеві активісти намагалися вплинути на свідомість переселенців посиленою масово-політичною роботою. Вони читали голодним та виснаженим фізично й морально людям лекції на теми «Революційна законність», «Комсомол в боях за Батьківщину», «Героїзм радянських людей в роки Великої Вітчизняної війни», проводили збори з постановкою політичних питань, таких, як: «Про переваги колгоспного будівництва», «Про статут сільськогосподарської артілі, як основний закон колгоспного життя», «Про Сталінську Конституцію» [8, арк. 74], а також індивідуальні бесіди про максимум трудоднів для колгоспників й додаткову оплату праці за підвищення врожайності, про соціалістичне змагання в колгоспах і т. д. [9, арк. 72].

При цьому майже всі працездатні переселенці надзвичайно добросовісно працювали в колгоспах області, показували зразки дисциплінованості й стахановської праці. Рідко хто з них виробляв менше 200 трудоднів. Наприклад, переселенець колгоспу ім. Тельмана Фрунзенського району І. Грудняк у 1945 р. виробив 669 трудоднів, К. Гецько – 400, І. Лагунець із колгоспу ім. Сталіна Первомайського району – 309, І. Поляков із колгоспу ім. XVII партз'їзду Котовського району – 561 [8, арк. 7-7 зв, 76 зв.]. Подібне ставлення до роботи було характерне для більшості переселених. Особливе схвалення у місцевих селян колгоспу ім. Фрунзе Ананьївського району викликала старанність та спритність дівчини-переселенки Марії Ломанської. Під час збору врожаю вона щоденно в'язала по 700-800 снопів. Зважаючи на це,

молодь колгоспу, що зазвичай стримано спілкувалася з переселенцями, прийняла її, як «стахановку колгоспних полів», у ряди ВЛКСМ [8, арк. 76 зв.]. Переселенців, що старанно працювали висували на керівні посади (110 осіб по області), відправляли на навчання.

Між тим, багато місцевих селян, що втратили свої будинки в період війни, також мріяли про «хороші людські умови» життя. Безхатченки у яких все забрали загарбники і спалили будинки, наприклад с. Новосілка (колгосп «Червоний шлях») Котовського району, тулилися по коморах («по халупах»), про які казали: «Стоїть на курячих ніжках, ось ось завалиться» [13, с. 3]. Тому, коли в травні 1945 р. вийшла постанова раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У «Про будівництво жилих будинків колгоспників, виробничих будівель і культурно-побутових споруд» дуже зраділи. Вони схвильовано заявляли «якщо людина має тепле, затишне житло, працює ще краще, ще більше» [13, с. 3]. Тож при бажанні проблеми приїжджих могли б зрозуміти.

Однак у планах будівництва житла переселенці були на останньому місці. На колгоспних зборах ухвалювалося, що в першу чергу будуть ремонтувати житло родинам червоноармійців, потім відбудовувати зруйновані під час війни хати колгоспників, і лише потім планували розпочати будівництво хат переселенцям, які прибули з Польщі [14, с. 3]. Будівництво і ремонт житла здійснювалося дуже повільно навіть у переселенських колгоспах. Наприклад, у с. Миколаївка Врадіївського району 24 квітня 1946 р. був організований переселенський колгосп ім. 9 травня, який об'єднав 37 родин. Та голова колгоспу будівництвом не займався, не завозив виділені для будівництва матеріали [12, арк. 6.]. Переселенці ж мріяли про життя в теплі з власним дахом над головою, а впевненості, що його отримають не було.

Попри заявлену кількість будинків у колишніх німецьких колоніях, які можна було б використати для їх поселення, вони потерпали від його нестачі. Назагал в області було 17 таких населених пунктів, зокрема, 5 у Красноокнянському районі (Маринберг, Софінталь, Тригради, Вижино, Вовчий хутір) і 12 у Гросулівському (Касель, Клейндорф, Манухіно, Плавневий, х. Озеро, Тятри, х. Оленівка, Кринівка, Савацький, х. Тихий Куток, Петрико-Ковач, Добрий Луг). Всього в них було 1182 будинки, з них 825 придатних для житла, 504, що потребували ремонту, 371 – зайнято місцевими мешканцями, переселенцями – 233, передано іншим організаціям – 241, вільних – 50 [8, арк. 109].

У вересні 1945 р. переселенці проживали в 39 колгоспах, причому 29 з них були доприселені родинами українців з Польщі на 50% і більше, 10 були на 100% переселенськими. Серед найбільш заселених переселенцями районів були Роздільнянський і Березовський. З огляду на компактне поселення переселенців у деяких німецьких колоніях і селах було утворено 10 переселенських колгоспів, зокрема, у Мостовському районі – 4, Фрунзенському – 1, Цебриківському – 2, Красноокнянському – 3 [8, арк. 66-67]. Колгоспи, які мали у своєму складі чи склалися з переселенців згідно з постановою РНК УРСР від 28 липня 1945 р. за 3 1872 повністю, або частково звільнялися від обов'язкових поставок державі (зерно, соняшник, картопля, овочі, м'ясо, яйця, молоко, шерсть, шкіри) і грошових податків на 2 роки [8, арк. 55]. Це сприяло утворенню нових переселенських колгоспів. Так, було організовано ще два колгоспи – в Біляївському й Березовському районах. На 1 січня 1946 р. їх було 12, а в березні вже 13 [8, арк. 51, 43]. Більше переселенських колгоспів не створювали. Забігаючи дещо наперед, зазначимо, що в зв'язку з масовим самовільним виїздом з області переселених з Польщі українців в західні області України в неврожайні 1946-1947 рр. у квітні 1948 р., колгосп ім. Жданова Красноокнянського району перестав існувати як переселенський. У ньому проживало тільки 8 таких родин у складі 28 осіб [8, арк. 105].

Настрій переселенців до виїзду поволі почав змінюватися навесні 1945 р. Кардинально він змінився з початку збору врожаю. Від розчарування їх не стримували навіть переселенські колгоспи. Так, для керівництва Гросулівського району повною несподіванкою став виїзд переселенців із колгоспу Ленінфельд. У ньому проживало 87 родин переселенців і 13 місцевих, вони дружно працювали і співіснували. Колгосп був зразковим у районі. Та 5 серпня переселенці не вийшли на роботу, почали розбирати коней і готуватися в дорогу. На терміново проведених загальних зборах за присутності секретаря РКП Чибиля і голови райвиконкому Мойсеєвої, вони заявили, що голова колгоспу Семенов (не з переселенців) за освітою кухар і не знається на сільському господарстві, грубо з ними поводить, ображає, обзиває «злими словами» (...), не повернув взяте в них насіння (88 цнт.), сіно на трудодні не видав і не дозволив косити, натомість, продав частину під приводом організації громадського харчування, яке не зробив обіцяного. Частина сіна, що залишилася, була украдена, коли голова колгоспу відправив кудись об'їзника

і переселенці залишилися без корму для худоби. Семенов працював у колгоспі всього 2 місяці, але встиг звільнити бригадира і завгоспа, які були переселенцями. Образило селян і те, що голова колгоспу хліба на трудодні не видав, а коли розмолоти зерно, завіз собі 2 мішки борошна [8, арк. 103]. Спроби секретаря райкому вмовити переселенців залишитися, викликали у відповідь репліки: «Ми Вам не віримо, ви все обіцяєте, а нічого не даєте, ми все одно поїдемо». Переселенці заявляли на зборах, що за 7 місяців їм не видали ні солі, ні мила, ні сірників, ні гасу. Все це їм довелося купувати чи вимінювати на базарі. З обуренням люди також говорили про зниклу з колгоспної отари вівцю переселенця Гришка, про приховання цього факту та нещирість пастуха і nereагування голови колгоспу на цей випадок, про страх за власну худобу [8, арк. 103]. Райвиконком запропонував переселенцям переїхати в іншу колонію (Касель), але ніякі доводи їх не переконали. Вони лише просили позбавити їх такого керівника. Аналогічною була ситуація в інших колгоспах.

Соціальне напруження ускладнювалося і через важкі антагоністичні відносини між переселенцями і місцевими. Останні не розуміли, чому держава проявляє більше уваги переселенцям. У Цебриківському районі, в с. Цебриково (колгосп «Червоний прапор»), де проживали 56 родин переселенців, на зборах місцеві колгоспники заявляли: «Говорять все про переселенців, а місцевим у яких чоловіки на фронті не допомагають. За потреби переселенцям допомагають, а місцевим – ні [8, арк. 103 зв.]. Як видно, роз'яснювальна робота з місцевими мешканцями не проводилася.

У 1946-1947 рр. самовільний виїзд переселенців у західні області України з Одещини досяг небачених темпів. На 1 травня 1947 р. в області залишилося проживати тільки 909 родин [15, арк. 1-2]. Державна допомога переселенцям на тлі неврожаю була настільки незначною (на трудодні вони майже нічого не отримали, або «видали по гарбі сіна і 50 г хліба»), що вони мусли рятуватися від голоду. Розчарувавшись у колгоспній системі господарювання, виїжджали навіть ті, які отримували розрахунки на трудодні. Правління колгоспів дивувало, що деякі родини отримали по 54 відра вина і 640 кг зерна, але все рівно виїхали [12, арк. 244 зв.]. Вочевидь такий розрахунок не міг влаштувати переселених. Вони не розуміли, чому, так гірко натрудившись, мали голодувати. Вчитель-переселенець Цирк І.С. з Яновського району казав: «Я завжди думав про СРСР, що тут існує свобода слова

і життя, де думають про побут робітників і селян, допомагають їм, але насправді виявилось, що це не так. Тут треба тільки працювати і працювати, а їсти нічого...» [8, арк. 74]. Тому більшість переселенців хотіли виїхати. Основними причинами невдоволення були загальна невлаштованість, затримка позики банком, відсутність артезіанських колодязів, грубе ставлення місцевих керівників й окремі образи корінних колгоспників [8, арк. 103 зв.].

Отже, переселення українців з Польщі в Одеську область та його інтеграція в локальне середовище краю відбувалося надзвичайно складно. Незадовільне їх влаштування в колгоспах Одещини викликало масовий самовільний рух у не охоплені суцільною колективізацією західні області України. Внаслідок цього Одеська область, разом з іншими областями південного ре-

гіону України, по факту стала роз'їзною площадкою в міждержавному «обміні» населенням СРСР і Польщі. Активний зворотний рух переселенців, слабе закріплення їх в Одеській області засвідчували наявність ряду глибоких проблем економічного, соціального й психологічного характеру, що гальмували входження переселенців у локальне середовище цього краю. В умовах повоєнної руйнації переселенці суттєво впливали на соціальну структуру сільських громад, невільно створювали конкурентне середовище. Міжетнічне напруження у відносинах місцевих колгоспників і переселенців проявлялося в поведінкових і комунікативних контекстах інтеграційних процесів.

Розробка цієї проблематики може бути корисною з точки зору вивчення проблем сучасної міграції як складного соціального явища.

Джерела та література

1. Щетніков В. Переселення українців з Польщі в Україну за матеріалами державного архіву Одеської області / Polacy na Południowej Ukrainie XVII-XX wiek / pod red. T. Ciesielskiego, E. Czapiewskiego, A. Korytki, W. Kusznira, H. Strońskiego. – Olsztyn-Opole-Wrocław-Odessa, 2007.
2. Буцко О.В. Украина-Польша: миграционные процессы 40-х годов. – К., 1997.
3. Сорока Ю.М. Населення західноукраїнських земель: депортації, переселення, мобілізації, міграції (1939-1950-ті роки): Монографія. – К., 2007.
4. Ніточко І.І. Березівський район: історія, люди, події. – Одеса, 2008.
5. Українська РСР на міжнародній арені. Збірник документів і матеріалів. 1944-1961 рр. – К., 1963.
6. Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN), Zesp. 39 A4, Generalny Pełnomocnik

Rządu R.P. do spraw repatriacji, sygn. 3.

7. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ), ф. 1, оп. 23, спр. 794.
8. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО), ф. Р-2000, оп. 3, спр. 37, арк. 99.
9. ДАОО, ф. Р-2000, оп. 3, спр. 86.
10. Польша та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб. – Т. 2. Переселення поляків та українців 1944-1946. – Warszawa – Kijów, 2000.
11. Центральний державний архів вищих органів України (ЦДАВОУ), ф. 4959, оп. 1, т. 1, спр. 68.
12. ДАОО, ф. Р-2000, оп. 3, спр. 241.
13. Чорноморська комуна. – 1945. – 3 червня.
14. Чорноморська комуна. – 1945. – 9 червня.
15. ДАОО, ф. Р-2000, оп. 3, спр. 250.

Татьяна Пронь

Переселение украинского населения с Польши в Одесскую область и его интеграция в локальную среду края

В статье рассмотрена проблема массового переселения украинского населения с Польши в Одесскую область на протяжении 1944-1946 гг., раскрыты экономические, социальные и психологические факторы, препятствующие вхождению переселенцев в новую локальную среду.

Ключевые слова: переселение, эвакуация, миграция, переселенцы, местное население, интеграция, Одесская область.

Tetiana Pron'

The resettlement of the Ukrainian population from Poland to the Odessa region and its integration into the local area environment (1944-1946 years)

The article deals with mass migration problem of Ukrainian population in Poland in Odessa region during the 1944-1946 years, reveals the economic, social and psychological factors that prevent the entry of new immigrants in the local environment.

Key words: relocation, evacuation, migration, migrants, the local population, integration, Odessa region.